

Verslag Workshop 'De gewenste toekomst van de dierhouderij' 20 april 2000

Essayisten

Prof.dr. J. Renkema

Niemand kan veel zinnigs zeggen over 2040. Voor de essayisten betekent dat een grote mate van vrijheid. Los van elke binding kan (tegendraads) een eigen mening worden gepresenteerd. De veehouderij zal echter ook in de toekomst moeten passen in de omgeving.

Hier wordt één toekomstbeeld geschetst. De EU is uitgebreid, de welvaart is sterk toegenomen en de zeespiegel is gestegen. Er zijn natuurgebieden langs de rivieren, met daarnaast een grote bijdrage aan alternatieve vormen van energiewinning. In Nederland zijn de energieheffingen drastisch verhoogd, met als gevolg mogelijkheden voor alternatieve energie. Uit de verkoop van energie is een tweede deltaplan (dijkophoging) gefinancierd. Voor de veehouderij is de vergrote EU nog steeds de belangrijkste afzetmarkt. De overheid heeft de randvoorwaarden met betrekking tot milieu, dierlijk welzijn, de kwaliteit van de producten en de inrichting van de groene ruimte sterk aangescherpt. Er is echter een grote speelruimte voor de veehouder. Sojaproducten hebben het niet gered. Er is een directe dialoog over productiewijzen en aanbod van producten met de zeer koopkrachtige consument. Het initiatief in die discussie is door de agrarische sector herwonnen.

Binnen de bedrijven worden de productieprocessen beheerst met behulp van ICT. Dit heeft geleid tot een vergroting van de productieomvang per arbeidskracht. Ketencertificering en merkvorming is gemeengoed. Via protocollen heeft men toegang tot de info over productiekennmerken. Bedrijven kunnen virtueel en lijfelijk worden bezocht. Tussen consumentennetwerken en producentengroepen bestaan er convenanten in deelketens, waarbij er ook sprake is van financiële deelname van de consument in de veehouderijbedrijven.

Door dure grond en arbeid is de kostprijs hoog. Dit wordt maar ten dele gecompenseerd door verlaging van variabele en vaste kosten (verbetering efficiency, schaalvergroting). Desondanks heeft de landbouw een stevige positie in hoogwaardige marktsegmenten. Er is een grote verscheidenheid tussen de bedrijven door afstemming op eisen van specifieke deelketens. Er zijn uiteenlopende combinaties van bedrijfsonderdelen ontstaan met een verbreding zowel in verticale als in horizontale richting. Het aantal bedrijven is teruggelopen tot ongeveer 40-50% van het aantal rond 2000. Het zijn echter nog steeds gezinsbedrijven met daarnaast in de intensieve productie een beperkt aantal bedrijven met enige tientallen arbeidskrachten. Er zijn geen bedrijven op industrieterreinen gekomen (past niet bij een landelijke vorm van productie).

De waardering van de grond is gedifferentieerd. De boer heeft het agrarisch gebruiksrecht gehouden, de overige rechten zijn maatschappelijk bezit geworden.

Dr. H.A. Visee

De landbouw wordt door een groot aantal waarden beïnvloed: politieke waarden, gezondheidswaarden (eiwitten, vitaminen, mineralen), natuurwaarden (verband tussen gezond voedsel, gezonde bodem, biodiversiteit), culturele waarden. De 'freedom to produce' is echter breed geaccepteerd. Het is niet eenvoudig deze vrijheid in te perken. Dat lukt alleen bij schaarste, overdaad, of schandalen. De 'license to produce', beïnvloed door de maatschappelijke normen en waarden, moet worden verworven. Burgers richten zich echter steeds meer op hun eigen leefomgeving. Er nauwelijks een verandering in koopgedrag die de kritiek op de 'license to produce' ondersteunt. Hierdoor is de macht van de consument effectief niet groot en is het de keten die bepaalt. De morele verontwaardiging neemt geen grote vlucht, er is echter wel sprake van een afnemend 'commitment' bij de burger.

Bij de roep om platteland en de roep om groen zet de stedeling de toon. Het begrip vitaal platteland is voor de boer anders dan voor de stedeling (voedselproductie versus recreatie- / zorgboerderijen etc.). Evenmin als zonder natuur recreatie kan plaats vinden is er een vitale landbouw mogelijk zonder voedselproductie. Er moet een optimum tussen biodiversiteit en landbouwproductie worden nagestreefd. Er moet een programma komen voor plattelandsontwikkeling. Daarin moeten de beelden van stedeling en boer bij elkaar komen. Als de samenleving de vitale landbouw draagt dan kan er ook een vitaal platteland ontstaan.

Ook het wereldvoedselvraagstuk zal onderdeel zijn van de 'license to produce', verleend in de regio. De belangrijkste functie is nog steeds de voedselproductie. Meer landen zullen door erosie etc. tot importlanden verworden. Productiegronden zullen door klimaatsveranderingen verschuiven. We houden het dilemma 'primaire productie voor humane voeding' versus 'primaire productie voor het voeden van onze varkens'.

We zullen weinig mogelijkheden zien om in Nederland aan bulkproductie te doen (prijs, ruimte). Er zal wel een toename zijn high-tech en een prominente plaats voor diervriendelijkheid. De aandacht voor de andere gebruiksmogelijkheden van de grond zal toenemen. Boeren hoeven daarbij niet in de slachtofferrol te zitten. Zij zouden met trots gebruik kunnen maken van hun bezit van de grond voor het leveren van 'natuur', betaald door de maatschappij en niet via de voedselproductie. Er zal een modus worden gevonden voor het financieren van de andere functies. De landbouw is immers verantwoordelijk voor het beschermen van de ecologie en de ruimtelijke waarden. De legitimering daarvoor zal in toenemende mate door de omgeving worden verleend.

Bedrijven zullen ook anders communiceren met de samenleving. Voor het sluiten van de kringlopen gaat een debat komen over technologie en samenleving. In geval we minder gaan exporteren is de noodzaak daartoe minder aanwezig. Er zal een breed contract komen tussen de landbouw en andere delen van de samenleving op basis van een visie op langere termijn. Dat wordt een contract met het maatschappelijk veld en minder met de overheid. Er is uiteraard wel beleidsruimte nodig die bovenregionaal moet worden verleend. Je moet je daarbij wel op de voorlopers binnen de dierhouderij richten maar de achterblijvers niet afschieten. Je moet het peloton meekrijgen. De consument speelt in dit proces een belangrijke rol. Op dit moment komt die echter in het plaatje niet voor. Nu ligt de consumentenrol bij de retailer.

Dr. H. Verhoog

Het gaat om gewenste toekomstbeelden op basis van de normatieve ethiek. Kijken hoe de veehouderij er in 2040 uit behoort te zien op basis van het beeld dat wij goed vinden (ethisch)

Antropocentrische (A)/ Zoocentrische levenshouding (Z)

Bij A heeft alleen de mens zelf een intrinsieke waarde. Samen met Z wordt A wel samengevoegd tot 'verlicht A': de natuur is er tot welzijn van de mens. We moeten er voorzichtig mee omgaan om er ook in de toekomst nog van te kunnen genieten. In beide scenario's neemt de mens een uitzonderingspositie in de natuur in (enige wezen met een moraal, afweging over goed en kwaad). In verlicht A wordt de conclusie getrokken dat de mens het recht heeft de natuur te gebruiken voor zijn eigen doeleinden. De mens is zo gebouwd dat hij de natuur moet bewerken. Dat hoort in dit scenario bij de aard van de mens. De rest van de natuur is object voor de mens. De mogelijkheid van 'technologie' ligt al besloten in deze benadering (heersen, voorspellen).

Natuurlijk moet veehouderij duurzaam en diervriendelijk zijn. Het ideaal is echter om steeds meer onafhankelijk van de natuur te worden. Er zit een negatief natuurbeeld achter: de natuur maakt fouten, is bedreigend. We moeten de natuur beheersen omdat we anders zelf niet kunnen overleven. Deze benadering heeft tot veel ongewenste neveneffecten geleid. In deze visie is het weer een gebrek aan technologie dat deze neveneffecten veroorzaakt. We moeten volledig van de natuur afgesloten huisvestingssystemen ontwikkelen (SPF-condities). Je kunt input en output volledig met behulp van IT beheersen (met zonne-energie, windenergie). Dit leidt tot producten zonder enig risico (zero tolerance). Er komt op deze manier veel landbouwgebied vrij voor natuurontwikkeling. Met biotechnologie kun je dan oude rassen weer terugfokken en in de natuur los laten. Toevallige factoren bij dieren moeten worden uitgeschakeld. Je zult er naar streven om de verschillen tussen dieren zo klein mogelijk maken (kloneren). Nog overgebleven verschillen zullen technologisch worden waargenomen. Welzijn zal echter nog een knelpunt zijn. Dat hebben we nog niet kunnen oplossen. Een optie is dat we het toch gaan proberen, bv. door met behulp van gentech dieren te maken die bepaalde behoeftes niet meer hebben. Dan pas je de dieren aan aan het huisvestingssysteem. Daarnaast kun je kunstvlees ontwikkelen.

Biocentrische (B) / Ecocentrische (E) levenshouding

Het begrip 'integriteit van het dier' staat bij B/E sterk op de voorgrond (niet in Z). De mens heeft een partnerrol t.o.v. het dier. Alle levende wezens krijgen een intrinsieke waarde, ook planten. Nog wel op individueel niveau. Bij E gaat het om ecosystemen, de mens is partner in ecosystemen. In het culturele veld zal de ethiek een meer sturende rol krijgen. Er komt een machtsvrije dialoog, waarin je je eigen achtergronden los moet laten.

Evenals bij A/Z is er ook bij B/E een centrale positie van de mens. Bij B/E is de mens echter onderdeel van en ingebed in de natuur. Het is iets omvattends, de kosmos. In het vorige beeld worden waarden toegekend, hier zijn de waarden aanwezig. Het dualisme mens – natuur is niet het uitgangspunt. De mens neemt dieren op in zijn leefwereld. Er is respect voor de eigen aard van mens en dier. De mens handelt vanuit de partnerhouding. Het voortplantingsproces is h.t. vanuit deze visie onttrokken aan het dier. Vanuit B/E is dat niet verantwoord. We moeten het dier niet dwingen tot eigenschappen, maar die aan het dier ontlokken. Je kunt echter de techniek niet zo maar loslaten. Het wordt beheerst door machtsgroepen en veranderingen moeten zorgvuldig worden voorbereid. In B/E is er een verweving met de natuur en een tendens naar biodiversiteit.

In 2040 is dat een veehouderij geworden die sterk regionaal is bepaald. We zien een regionale differentiatie vanuit een houding van wederzijdse afhankelijkheid van consument en producent. Er is 'Community farming'

ontstaan. De consumenten kopen de grond op (grond kan geen eigendom zijn, alleen beheren / gebruiken) en voelen zich mede verantwoordelijk voor slechte tijden. Ze hebben inzicht in de kosten en zijn bereid er meer voor te betalen en minder vlees te eten. We hebben een associatieve economie, bereid om met risico's te leven en deze te dragen samen met de boer. Vergeleken met A/Z gaat het om eigenwaarden tegenover nutswaarden en ontlokken tegenover dwingen. Participeren in de natuur moet niet alleen geleerd worden (in het onderwijs), maar ook gestalte krijgen in onderzoek dat betrekking heeft op de relaties tussen de verschillende vormen van leven. Onderzoek moet samen met de boer participeren in het verkrijgen van kennis.

E.J. Hendriks, A&P Supermarkten

Van huis uit slager, nu retailer in de meest brede zin en verantwoordelijk voor in- en verkoop van versproducten bij A&P Supermarkten.

Vlees is niet meer dan een grondstof. De supermarkt bepaalt hoe het eruit moet zien en hoe het wordt aangeboden. Het basisproduct, varken / rund, moet zodanig zijn dat we het goed kunnen verpakken. Van de 100 varkens zijn er maar 60 geschikt om in de verpakking te komen. Als er dan uiteindelijk nog eens 80% overblijft dan wordt het eindproduct onnodig duur.

De toekomst laat een afnemend belang van de supermarkt zien. De omzet in retail is minder dan de helft van het geproduceerde product. Nieuwe kanalen zullen worden gerealiseerd. De winkel wordt in de toekomst een lokaal service punt (medicijnen, boeken, reizen etc.). De ruimte voor levensmiddelen wordt teruggebracht tot producten met een hoge omloopsnelheid. Alle overige producten gaan op een andere manier naar de consument: groepen consumenten met gelijke wensen voorzien vanuit een centrale plaats met behulp van een andere logistieke infrastructuur. Maaltijden worden samengesteld uit gewenste componenten, kantenklaar of zelf bereiden of een bepaalde vorm.

Vrijblijvendheid binnen de landbouw zal verminderen (nu is er nog een grote vrijheid, boeren produceren waar ze zin in hebben). De vleessector kent geen merken ten aanzien van vlees. De consument vraagt echter bepaalde 'values' en zekerheden. Vlees zal derhalve ook onder een merk geproduceerd moeten worden. Voor bepaalde vleesproducten (rundvlees) zal de productie in het buitenland plaats gaan vinden. De restwaarde van de melkveehouderij kan technologisch worden verwerkt als merkproduct. Varkensvlees zal in Nederland altijd selfsupporting zijn, maar wel van bulkproduct moeten veranderen in een merkproduct. Bulkproducten kunnen alleen maar C-merk zijn en dat is niet interessant voor de supermarkt. Het moet de status van een A-merk krijgen. Slachterijen moeten daartoe het initiatief nemen en contact zoeken met retailers en boeren. Deze partijen zullen partners worden die samen een product maken. Ook ten aanzien van de winstmarge moet er transparantie komen. Hoe kunnen we samen onze productgroep verbeteren en er samen beter van worden. Nu gaat de grondstof varkensvlees uiteen bij het doel vlees of vleeswaar. Dat zou je moeten bundelen. Consumenten zullen als groep samen bepaalde vormen van vlees willen kopen. Daar zal de retailer op inspelen. Internet kan hierbij een rol spelen als de technologie verder is ontwikkeld. Het is een uitdaging voor de verkopers van levensmiddelen om een groter aandeel van het bestedingspatroon naar levensmiddelen te laten gaan. Dan kun je ook producten verkopen met een hogere toegevoegde waarde.

De omloopsnelheid van Eko-producten is minimaal, het aantal meters is te klein. De verkoop van biologische producten kost nu geld, en zal dat voorlopig ook nog wel blijven doen. Daardoor is 10% Eko in 2010 niet haalbaar. Het wordt of 100% of het verdwijnt uit de supermarkt en moet op een andere manier worden verkregen. De verwachting is dat het naar buiten gaat. Er komt geen nieuwe standaard 'biologische productie'. De goede componenten van de biologische landbouw zullen worden overgenomen door andere vormen van landbouw. Het is een katalysator voor nieuwe regels en normen.

Supermarkten moeten de morele rol meer opnemen. Je kunt niet vrijblijvend roepen wat je wilt. Je moet ook de randvoorwaarden (mee) scheppen. Zodra je over merkproducten praat kun je eisen stellen. Ik houd een pleidooi voor een 'community structuur', om als keten te produceren. Geen vrijblijvendheid meer voor de totale keten. Dat betekent echter een groter aantal samenwerkingsvormen en een grote investering in normen en waarden.

Th. Vogelsang, Beleidsmedewerker Natuur en Milieu (NenM)

Mijn toekomstbeeld maakt NenM overbodig. We zijn in 2040 opgeschoven in de goede richting. Van bulk naar kwaliteit. Kwaliteit is voor mij kwaliteit van de productiewijze (welzijn, milieu, duurzaamheid, werkgelegenheid, rol boer). Sector zal grondgebonden zijn op NW-Europese schaal (mest). De welzijnseisen zullen veel verder gaan dan nu. Ik zie in 2040 bij voorkeur 100% Eko. Er zal echter ook een ontwikkeling zijn naar bedrijventerreinen, waar nog op de huidige (technische) manier wordt geproduceerd. Een technocratisch model dat we misschien uit het oogpunt van imago niet moeten volgen. Het technocratische denken zal echter nog wel even doorzetten. Schaalvergroting en een verbetering van de efficiency is niet het enige dat werkt. Een andere lijn is ook de manier van omgaan met dier en milieu. De consument zal bereid zijn om een hogere prijs te bepalen voor biologische

producten. Er zullen meer eisen worden gesteld aan de productiewijze. Er zal een groei zijn van biologische groenteabonnementen en boerenmarkten. Voor de akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt is het iets moeilijker. Agromilieukeur en EKO zullen naar elkaar toegroeien. Wellicht wordt 'geïntegreerd' de standaard in 2040.

De kolom zal worden bepaald door de daarbinnen gevoerde discussie, bv. een ketenconvenant voor de gehele keten in de vleessector. Maatschappelijke actoren moeten we zelf tot een convenant laten komen, waarbij de overheid minder bemoeienis heeft. Er zal ook meer commitment zijn van NenM met de sector. Als het beeld is vastgesteld en is vastgelegd in een convenant dan moeten we ons er ook aan houden. De overheid kijkt gelukkig al breder, al is er nog wel sprake van enig dualisme. Wel zien we nog vaak een benadering van 'we regelen het wel onderling', andere actoren worden nog wel eens vergeten. We zullen ons ook blijven bemoeien met technologische landbouw (gangbaar). De randvoorwaarden zullen worden beïnvloed door NenM. Het MinLNV zal weg zijn in 2040. Er is dan geen behoefte meer aan een sectorministerie.

Marijke de Jong, Beleidsmedewerker Dierenbescherming (55 medewerkers), beleids- en politieke afdeling 12 fte.

We zouden ook graag niet meer nodig zijn in 2040, maar ik vrees dat het niet gaat lukken. Er zal nog steeds een veehouderij zijn in 2040. Meer verantwoord met een geïntegreerde aanpak: volksgezondheid, voedselproblematiek, dierenwelzijn, milieu. De dierhouderij zal vergelijkbaar zijn met de biologische veehouderij van nu, scharreelsystemen tegemoetkomend aan het soortspecifieke gedrag van dieren. Aspecten van het soorteigen gedrag worden opgesteld om de eisen van huisvesting en verzorging te definiëren. De technologie mag niet ten koste gaan van het dier. Biologische veehouderij is een doel om naar te streven. De consument kan in 2040 niet meer kiezen uit niet/wel diervriendelijke producten. Het moet echter wel betaalbaar blijven. Ook de randvoorwaarden ten aanzien van milieu moeten aandacht hebben. We kunnen dat niet alleen aan de consument overlaten, maar het moet ook worden gestuurd met behulp van regelgeving. De discrepantie tussen consument en kiezer moet worden opgevangen door regelgeving.

Internationaal lopen we niet voorop bij dierenwelzijn. Er moeten uiteraard ook eisen worden gesteld aan importproducten. Het is ons collectieve belang om verantwoord te produceren. De basis moet aan de (minimum-)voorwaarden voldoen. De rol van de DB is om samen met andere organisaties bij te dragen aan het bewustwordingsproces van de consument. De DB wil graag meedenken over hoe het wel moet (bv. het convenant biologische varkenshouderij). De DB wordt frequent maar toch wel serieus bij allerlei initiatieven betrokken. Daarbij wordt de internationale samenwerking groter. Ook gezelschapsdieren hebben de aandacht van de DB. Wij denken dat de consument in Europa voor een groot deel gevoelig zal zijn voor de argumenten van de DB.

Het is niet haalbaar om helemaal geen dieren te houden en vlees te verwerven door jacht. Daar wordt dan ook niet naar gestreefd. Biologische veehouderij is echter nog wel iets anders dan leven in het wild. Zover willen we niet gaan, al kan het wel verder evolueren. Het zou ook kunnen zijn dat er in 2040 helemaal geen vlees meer wordt gegeten. Noodzakelijk is het in ieder geval niet.

Gerard ter Hart, Provincie Noord-Brabant

Ten aanzien van het invullen van de ruimtelijke ordening in de provincie Noord-Brabant hebben we twee mogelijkheden: iets doen of niets doen. Niets doen betekent verval van het buitengebied, we zullen dus iets moeten doen via sturing. Er moet een goed landschap zijn met bestaansmogelijkheden voor boeren. Vanuit de stad zal het landschap geleidelijk overgaan op op de stad gerichte recreatieve mogelijkheden. Op dit moment moeten we reconstrueren met een zonering van natuur rondom de steden. De rest van het buitengebied moeten we ook nog aanpakken. Het moet samen met de streek worden gevormd tot een ideaalbeeld. Vanuit de stad / het dorp zien we eerst natuur en bewoning zonder veehouderij, daaromheen een overgangsgebied, en tenslotte een ontwikkelingsgebied met mogelijk industriële productie in de veehouderij. Bedrijven moet je samenvoegen en zo aan kwaliteit werken. Brabant stelt zich een vrij natuurlijk landschap voor, maar het is zoeken naar een evenwicht. Duurzaamheid is een speerpunt in het provinciale beleidsplan. Het gevolg is dat we een halvering van de veestapel moeten realiseren. Zorgboerderij, recreatie, landschapsbeheer worden belangrijke functies van de veehouderij. Er komen specifieke gebieden waar industrieel productie in gesloten systemen mogelijk is. De gebieden worden vastgelegd voor langere tijd. De boer weet dan dat de dorpen niet dichterbij komen. In deze ontwikkelingsgebieden zullen burgers worden uitgekocht. De maatschappij zal er wel iets voor over moeten hebben als je elk plantje wilt beschermen. Door de hoge kosten zal het echter geruime tijd duren voor de reorganisatie van de provincie is voltooid.

Alex Datema, veehouder

Als je wat wilt in de toekomst moet je ook de maatregelen nemen die daarvoor nodig zijn. De wens is 80 koeien melken en een redelijk inkomen realiseren. Schaalvergroting zal nodig zijn, met een factor 2-3. De grondprijs zal

zeker nog omhoog gaan. Minder vrijheid kan ook een nieuwe uitdaging betekenen: duurzaam produceren (milieu, dierenwelzijn, landschap). Bij de burger zullen we in 2040 in de eerste plaats bekend zijn als landschapsbeheerder, maar voedselproductie zal er nog steeds zijn. Het beeld zal een verbrede landbouw zijn. De markt kan dit niet oplossen. Als we een mooi landschap willen behouden dan moet er iets verdiend kunnen worden met landschapsbeheer. We moeten zoeken naar instrumenten om dit te realiseren. Open staan naar de maatschappij is het devies. Als je nu kiest om boer te worden dan moet je bedenken dat je aan allerlei randvoorwaarden moet voldoen.

Onderzoek zit ook in een omslagproces naar een andere manier van produceren, gericht op duurzaamheid. In 2040 zullen koeien buiten lopen met minder stikstof dan nu. De 'license to produce' mogen we niet verliezen door koeien binnen te houden. Er is een extra inspanning nodig om de milieuproblemen te ondervangen. Een probleem is echter dat elke boer zijn eigen verantwoordelijkheid neemt en eigen keuzes maakt. We kunnen hooguit een stimulus geven in de gewenste richting.

Werkgroep 1: Primaire sector

Continuïteit van de bedrijfsvoering is een groot probleem. Met prijzen van fl. 100.000.- per ha en fl. 4.- per liter quotum is bijna niet mogelijk om een bedrijf over te nemen. De kans is hierdoor groot dat grond door anderen wordt gekocht en zo wordt onttrokken aan gebruik door boeren. Door een teruggang in de productie gedurende de eerste jaren is een overgang naar biologische landbouw voor veel boeren (financieel) niet haalbaar. Er moet steun komen vanuit de overheid om de natuurwaarden op deze manier te kunnen behouden (productieafspraken op Europees niveau met kostendekkende opbrengstprijzen). Voor 'vrije markt prijzen' kunnen we niet produceren. Een discussie over de toekomst wordt door veel boeren als bedreigend ervaren. Het zou mogelijk moeten zijn om nieuwe ideeën een kans te geven door inkomensperspectief te bieden. Het creëren van een dergelijke structuur is belangrijker dan het formuleren van één of meer toekomstbeelden. Hoe het zal worden, dat zal wel blijken. Om de creativiteit een kans te geven moeten er ook niet te veel regels zijn. Een verbetering van de ketenstructuur biedt wellicht perspectief. Voor het beoordelen van bedrijven moeten modules worden opgesteld (sterrensysteem). Door veranderende inzichten zou in een nieuwe stal eerst voor de A-markt en later voor bulkmarkt kunnen worden geproduceerd.

Werkgroep 2: Vermarketing en consument

Twee benaderingen treden op de voorgrond: de technologische en de diervriendelijke / duurzame oplossing. Onderzoekprogramma's moeten op beide worden ingezet. Het is goed dat alle betrokken partijen zich scharen achter het streven naar duurzaamheid en er sprake is van samenwerking in de keten. Een probleem blijft het realiseren van een A-merk in de verssector. Het blijkt niet mogelijk om een uniforme kwaliteit te garanderen, zelfs niet met behulp van klonen. In de toekomst zal het bewerkte product belangrijker worden (kant-en-klaar) en zal de distributie langs andere kanalen verlopen (bv. tankstations). Vers zou wel eens een niche markt kunnen worden. De primaire sector zal zich in hoofdzaak via de keten moeten profileren.

Werkgroep 3 Dierenwelzijn

Een interessant onderdeel van het programma is dat er een poging wordt gedaan om los te raken van hoe het nu is. Uitgangspunt is de consument. Je hebt vrijhavens nodig voor een open discussie van onderaf over dierenwelzijn. Ethische zaken laten zich niet regelen met wetten. We hebben een aantal visionaire beelden gezien. Daarbij moeten we in de ontwerpende sfeer denken. Hoe kunnen we milieu en economie samen brengen. We moeten systemen ontwerpen waarbij ondernemers niches kunnen exploreren. Voor creatieve oplossingen moet je draagvlak zoeken in de maatschappij, niet creëren. Hierbij gaat het niet alleen om technische aspecten maar vooral om het communicatieproces. Je zult de consument duidelijk moeten maken wat hij koopt. Je zult blijvend rekening moeten houden met het dualisme tussen de kritische burger en de calculerende consument.

Werkgroep 4. Milieu.

De discrepantie tussen wat de burger wenst en de consument roept blijft een probleem. Het lijkt wel duidelijk dat er minder ruimte komt voor de landbouw en dat de sector derhalve zal moeten krimpen. Wellicht moeten we een zoektocht beginnen naar nieuwe marktconcepten (internet, gericht op specifieke groepen, regio-aspecten, etc.). De kwaliteit moet via IKB en ketenvorming tot stand komen (o.a. merken). Bij het opstellen van regels moeten we

de concurrentiepositie in het oog houden en niet vooruit lopen op het buitenland. Hier ligt een rol voor de overheid.

Plenair:

Wat kunnen onderzoekers doen om te helpen bij het in stand houden van de belangrijke waarden? We moeten daarbij niet lijnen doortrekken vanuit het verleden maar de problematiek meer creatief en beeldend benaderen. We praten over handel tussen allerlei landen. De productieomstandigheden die je wenst moeten overal vrij kunnen worden gerealiseerd met producten op de vrije markt. We moeten op elk gebied een standaard maken (bv. t.a.v. welzijn en milieu) die wereldwijd wordt geaccepteerd. Vrije handel is akkoord maar wel onder identieke omstandigheden. Ten aanzien van grond zou je het eigendomsrecht kunnen beperken tot het gebruiksrecht voor de landbouw en de overheid het recht kunnen geven op ander gebruik.

Ruimtelijk zal de intensieve veehouderij zich ver van de stad af concentreren, met daarnaast een biologische vorm die dichterbij plaats vindt.

De retailer houdt een pleidooi voor merken. Het is moeilijk om vers vlees als A-merk in de markt te zetten. Dat zal een verschuiving naar meer bewerkte producten betekenen. De trend naar verwerkte producten kent ook een bezwaar dat de herkomst van de grondstof minder snel is te verwaarden. De primaire producent vindt het prettig om te kunnen kiezen uit heldere ketenconcepten. Er worden kanttekeningen geplaatst bij 'maakbaarheid'. Het is van groot belang de problemen integraal aan te pakken. Het is nog maar de vraag of je daarbij voldoende draagvlak krijgt voor welzijn, gezien het dualisme 'kritische burger' en 'calculerende consument'. De ethiek moet terug in de discussie. De oplossing moet niet in regelgeving, maar dialoog en consensus worden gezocht. We moeten vrijhavens creëren waar een machtsvrije dialoog kan plaats vinden tussen alle betrokkenen uit de keten. Het voeren van een ethische dialoog moet weer leuk worden. We moeten doorgaan met de communicatie die gaande is. Het initiatief moet weer bij de sector komen te liggen. Het sociale contract moet worden terug verworven.

Presentatie 100.000 gulden vraag

Discussie Walstra:

- Het imago van het Nederlandse product (vlees) laat te wensen over. Denemarken doet dat veel beter. Duitsland, onze belangrijkste afnemer, speelt daarbij een belangrijke rol.
- In de toekomst zal labelling van het product, het weergeven van herkomst en productiewijze, van groter belang worden dan nu het geval is.
- Producten met een hoog bereidingsgemak zijn populair.

Discussie Van der Schans:

- Er is een herverdeling nodig van de marge op vleesproducten.